EBÛ SAÎD MUHAMMED HÂDİMÎ'YE GÖRE NAKŞİBENDÎLİĞİN ESASLARI

Doç.Dr. Ramazan MUSLU

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Ebû Saîd Muhammed Hâdimî (ö. 1176/1762) fakîh ve aynı zamanda mutasavvıf bir Osmanlı âlimidir.[1] Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Muhammed Murâd-ı Buhârî'nin (ö.1720) gözetiminde seyr u sülûk görmüş ve hilâfete nâil olmuştur.[2]

Bilindiği gibi her tarikatın kendine özgü terbiye usûl ve esasları vardır. Tasavvuf tarihi boyunca bu konuda çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Mesela, Kübreviyye'nin kurucusu Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221) tarikatının usûl ve esaslarını *el-Usûlü'l-'aşere* adlı eserinde kaydetmiştir.[3] Kübrâ'nın tespit ettiği on usûl şunlardır: (1) Tövbe, (2) zühd, (3) tevekkül, (4) kanaat, (5) uzlet, (6) zikre mülâzemet, (7) Allah'a yönelme (teveccüh), (8) Sabır, (9) Murâkabe ve (10) Rıza.[4]

Bir diğer misal, Şâzilî şeyhi Ebü'l-Abbâs Zerrûk'un (ö. 899/1493)[5] *Risâle fî Usûli't-tarîka* adlı eseridir. Müellif, Şâziliyye'nin usûl ve esaslarını şu şeklide sıralar: (1) Gizli ve âşikar her durumda Allah'tan sakınmak (takva). (2) Söz ve fiillerde sünnete uymak. (3) Kendisine teveccüh edilse (*ikbal*) de edilmese (*idbâr*)

1 Ebû Saîd Muhammed Hâdimî ile ilgili bilgi için bk. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, I, 296-298; Yûsuf Elyân Serkîs, Mu'cemü'l-matbûâti'l-'Arabiyye ve mu'arrabe, I-II, Kahire 1928, I, 808-809; Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyyetü'l-ârifîn: Esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn, (nşr. İbnü'l-Emîn Mahmud Kemal-Avni Aktuç), İstanbul 1955, II, 333; Mehmet Önder, Büyük Âlim Hz. Hâdimî, Ankara 1969; Salih Göktaş, Ebû Said el-Hâdimî (ks) ve Hadim, Konya 1985; Ramazan Ayvalı, "Hâdimî'nin İlmî Şahsiyetinin Teşekkülüne Tesir Eden Âmiller", SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 2, Konya 1993, s. 1 vd.; Zekeriya Güler, "Bir Osmanlı Âlimi Olan Hâdimî Üzerine Düşünceler", İlim ve Sanat, sy. 42, İstanbul 1996, s. 87-89; Mustafa Yayla, "Hâdimî, Ebû Saîd", DİA, XV (İstanbul 1997), s. 24-26; Ramazan Muslu, "Ebû Saîd Muhammed Hâdimî ve Nakşbendîlik Risâlesi'nin Tahlili", SAÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4/2001, s. 197-220; Halil İbrahim Şimşek, Osmanlı'da Müceddidîlik (XII/XVIII. Yüzyıl), İstanbul 2004, s. 149-151.

2 XVIII. yüzyıl Müceddidîliği üzerine araştırmalarıyla tanınan Halil İbrahim Şimşek, Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'nin Muhammed Bahaüddin el-Buhârî'nin halifesi olmasını, daha kuvvetli bir ihtimal olarak görür. Bk. Osmanlı'da Müceddidîlik (XII/XVIII. Yüzyıl), İstanbul 2004, s. 149-150.

3 Necmeddin Kübrâ'nın bu eseri neşredilmiştir. Bk. Tasavvufî Hayat: Usûlü Aşere, Risâle ile'l-hâim, Fevâihu'l-Cemâl, haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergah Yayınları, 1980.

4 Necmeddin Kübrâ, Usûlü Aşere (Risâle ile'l-hâim, Fevâihu'l-Cemâl ile birlikte), haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergah Yayınları, 1980, s. 31 vd.; Karahisârî, Arâisü'l-vüsûl fi Şerhi'l-Usûl, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 2891, vr. 3b-10b.

5 Zerrûk'un hayatı ve eserleri için bk. Kadir Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII/2, 2008, s. 141-177.

de halktan yüz çevirmek. (4) Az ve çok her durumda Allah'tan razı olmak. (5) Bolluk ve darlıkta Allah'a dönmek.[6]

Anadolu'da tesis edilen Celvetiyye tarikatının şeyhi Aziz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628) de tarikatının usûl ve esaslarını şu şekilde tespit etmiştir: (1) Tezkiye: Terk-i dünya ile nefsin mâsivâ tehlikesinden pâk olması anlamına gelir. (2) Tasfiye: Kalbin maddî-manevî her türlü kirden arınmasını ifade eder. (3) Tecliye: Lügatte keşf ve ıyân manalarına gelen kavram ıstılahta Cenâb-ı Hakk'ın kendi zâtı için kendinde zuhûrudur. (4) Zikirle iştiğal. (5) Sûrî ve mânevî mücâhede. Son ikisi Celvetiyye'nin sülûk esasları olarak zikredilir.[7]

Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'nin de mensubu olduğu Nakşibendîliğin usûl ve esasları Abdülhâlık-ı Gucdüvânî (ö. 615/1218) tarafından daha XIII. asırda tespit edilmiştir. Bu on bir usûl (*kelimât-ı kudsiyye*) şunlardır: **Hûş der-dem** (Her nefes alışverişte bilinçli olmak), **Nazar ber-kadem** (Bakışları ayakucuna yöneltmek), **Sefer der-vatan** (Halktan Hakk'a sefer etme), **Halvet der-encümen** (Toplum içinde yalnızlık), **Yâd-kerd** (Dilin kalple beraber zikri), **Bâz-geşt** (Geri dönüş veya başka bir makama dönüş), **Nigâh-daşt** (Koruma ve muhâfaza etme), **Yâd-daşt** (Hatırında tutma, anma), **Vukûf-i zamânî** (İçinde bulunulan halin bilincinde olmak), **Vukûf-i adedî** (Zikirde sayıya riayet etme), **Vukûf-i kalbî** (Allah'ın huzurunda olunduğunun bilincinde olunması).[8]

Bu tebliğimizde Muhammed Hâdimî'nin Nakşibendîliğin mahiyeti, usûlü ve esaslarıyla ilgili görüş ve düşüncelerini tespit etmeye ve Nakşibendîlik içerisindeki yerine işaret etmeye çalışacağız. Onun zülcenâheyn bir âlim olarak yaşadığı dönemle ilgili gözlemlerinin ve bunların neticesinde tespit ettiği hususların,

6 Şihabüddin Ahmed b. Ahmed b. Muhammed el-Fâsî Zerrûk, Risâle fî Usûli't-tarîka, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 2450, vr. 28.

7 H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmûd Hüdâyî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı, İstanbul: Erkam Yayınları, 2004, s. 191-205.

8 Bk. Necdet Tosun, Bahâeddin Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2002, s. 334-335; a.mlf., "Nakşibendiyye: Âdâb ve Erkân", DİA, XXXII (İstanbul 2006), s. 342.

tarikatın gerçekleştirmek istediği insan modeli açısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Hâdimî'ye Göre Nakşibendîliğin Mâhiyeti

Hâdimî'ye göre, Nakşbendîliğin mâhiyeti, en kısa ifadesiyle "ubûdiyet"i devâm ettirmektir. Ubûdiyet; namaz, oruç, hac ve zekât gibi en temel ibâdetlerle gerçekleştirilir. Bir diğer ifadeyle ubûdiyet, zikrullaha devam etmektir. Zira mutasavvıfımıza göre Hz. Peygamber'in "*Hangi amel daha faziletlidir?*" sorusuna verdiği cevap, en şerefli ibâdetin ne olduğunu açıkça ortaya koyar niteliktedir.[9] Rasûlüllah (s.a.)'in bu soruya verdiği cevap şu idi: "*Lisânın zikrullah ile ıslak iken rûhunu teslim etmendir.*"[10] Hz. Peygamber (s.a.)'in bu hadisi sebebiyle sadece Hâdimî değil, bütün mutasavvıflar, en faziletli amelin zikrullah olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Zira, zikrullahın fazilet ve üstünlüğü, zikredilenin (Allah'ın) şerefli ve üstün oluşundan kaynaklanmaktadır.

Hâdimî, ubûdiyetin (kulluğun) gerçekleşmesi hususunda iki noktaya dikkat çeker: (1) Sâlik, her türlü yardımı yalnızca Allah'tan istemelidir. Allah'ın zikrinden yüz çeviren kimselerden yüzünü çevirmeli, nefsanî davranışlardan sakınmalı ve dünya ehlinden uzak durmalıdır. Kısaca nefs-i emmârenin emrettiği şeylerden kaçınmalı ve şeytanın verdiği her türlü vesveseden uzaklaşmalıdır.[11] (2) Sâlik, ilgi ve muhabbetini Allah'a hasretmelidir. Kendisini Allah'ın zikrine vermeli, Allah'ı tefekkürden gâfil olmamalıdır. O'nun rızâsını tahsilden başka bir düşüncesi bulunmamalı ve dâima "istikâmet" ve "istidâmet" üzere olmalıdır.[12] *Birincisi*, dünya ve âhiret nimetlerine iltifat etmeksizin sünnet-i seniyyeye tâbî olmayı; tövbe, inâbe ve tâatle Hak yolunda yürümeye devam etmeyi ifade ederken, *ikincisi*, son nefese kadar

9 Hâdimî, er-Risâletü'n-Nakşbendiyye, Süleymaniye Ktp, Es'ad Efendi, nr. 3543/6, vr. 48b; Yazma Bağışlar, nr. 2950, vr. 72a; Dervişzâde, Mehmed Zeynelâbidîn, Şerhu Risâleti'n-Nakşbendiyye, Müstensihi: İsmâil Rüşdî, Süleymaniye Ktp, H. Hüsnü Paşa, nr. 738, vr. 7a.

10 Benzer hadisler için bk. Tirmizî, Deavât 6.

11 Hâdimî, a.g.e, vr. 48b; Münib, a.g.e, s. 40-41.

12 Hâdimî, a.g.e, vr. 48b; Münib, a.g.e, s. 44-45.

ubûdiyyeti gerçekleştirmek, yani ömrünü boş şeylerle geçirmemek demektir. Hâdimî'nin Nakşibendîliğin mahiyeti ile ilgili görüşleri kısaca bu şekildedir.

Muhammed Hâdimî'ye Göre Nakşibendîliğin Şartları

Hâdimî, Nakşibendîliğin şartları ve esaslarıyla ilgili *er-Risâletü'n-Nakşbendiyye*[13] adlı müstakil ve muhtasar bir eser kaleme almıştır. Kaynaklarda bu eserin tarikat mensupları tarafından rağbet gördüğü ve beğenildiği ifade edilmektedir. Bu ilgi sebebiyle olmalıdır ki eser, daha iyi anlaşılması için birkaç müellif tarafından şerh edilmiştir. Bu konuda detaya girmeden yalnız şu kadarına işaret edelim ki bu şârihlerden birisi de Hâdimî'nin oğlu Abdullah (ö.1778)'tır.

Muhammed Hâdimî, Nakşibendîliğin şartları ve esasları sadedinde şu hususlara dikkat çekmiştir:

1) Sahih İtikat: Bu, Hâdimî'ye göre Nakşibendîliğin birinci şartıdır.[14] Esasında bu şart, sadece Nakşibendîliğe has bir durum olmayıp diğer bütün sünnî tarikatlar için de geçerlidir. Buna göre, Nakşibendiyye tarikatına intisap etmek isteyen bir talip, öncelikle itikadını ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezheplerine göre tashih etmeli ve bozuk (fâsid) itikatlardan sakınmalıdır.[15]

Hâdimî'nin Nakşbendîliğin ilk şartı olarak ileri sürdüğü bu esas, İslâm inancının temel ilkelerini tam olarak kabûlü ve benimsemeyi içermesi bakımından dikkat çekicidir. Onun İslâm'ın iman esaslarını tarikatın ilk şartı olarak zikretmesi, tarikata intisap etmek isteyen taliplerin öncelikle şeriat düzeyindeki bilgilerini gözden geçirmiş ve onların gereğini yerine getirmiş olmalarının lüzumuna işaret eder.

Hâdimî'nin *Nakşibendîlik Risâlesi*'ni şerh eden Dervişzâde'nin kaydettiğine göre de bid'at ve fâsid inanç sahibi bir kim-

13 Süleymaniye Ktp, Es'ad Efendi, nr. 3543/6.

14 Hâdimî, *a.g.e.*, Süleymaniye Ktp, Es'ad Efendi, nr. 3543/6, vr. 48^{b}; Yazma Bağışlar, nr. 2950, vr. 71^{b}; Dervişzâde, Şerhu Risâleti'n-Nakşbendiyye, vr. 3^{b}.

15 Dervişzâde, a.g.e., vr. 3b; Münib, a.g.e, s. 16.

senin, taat nurlarıyla nurlanması mümkün değildir. Bu nedenle, bid'at ehli bir kimsenin Allah'ın veli kullarının ulaştığı makamlardan herhangi bir makama yükselmesi mümkün değildir.[16]

Hâdimî'den önce sülûkle ilgili itikat şartını ileri süren sûfî ve mutasavvıflar da olmuştur. Mesela, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), sahih bir sülûk için sekiz şart ileri sürer ve bunlardan ilki -Hâdimî'de olduğu gibi- "itikat"tır.[17] Ancak Cüneyd-i Bağdâdî'nin ileri sürdüğü şartları şerh eden İsmail Hakkı Bursevî (ö.1725)'ye göre, "itikat"tan maksat, müridin şeyhine olan inancıdır. Yani, müridin, şeyhine kalbini raptedip Allah Teâlâ tarafından feyzin kendisine ancak şeyhi vasıtasıyla geleceğine inanmasıdır. [18] Bursevî'nin yaptığı bu yoruma göre, Cüneyd-i Bağdâdî ile Hâdimî'nin kullandıkları terim, lafız ve mana itibariyle aynı olsa da farklı bağlamlarda kullanılmıştır.

Bu terimi Hâdimî'nin kastettiği anlamda tarikatın şartı olarak zikreden mutasavvıf, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827)'nin halifelerinden Muhammed b. Abdullah Hânî (ö. 1279/1826))'dir. O, *Âdâb* olarak bilinen *el-Behcetü's-seniyye* adlı eserinde tarikata sülûk etmek isteyen bir tâlibe, atması gereken adımları şu şekilde sıralar: "Önce, ehl-i sünnet ve'l-cemaat inancına göre itikadını düzeltmelisin. Yani doğru ve sahih bir itikad sahibi olmalısın. İkinci olarak ahkâm-ı şer'iyyeyi yani farz, vacip sünnet, mendup, helal, haram, mekruh ve hatta şüphelileri, kısacası ilm-i hâlini öğrenmelisin. Üçüncü olarak öğrendiklerinle amel etmeli ve ondan sonra da sûfiyye yoluna girmelisin."[19]

2)Sâdık Tövbe: Hâdimî'ye göre, Nakşbendîliğin ikinci şartı, günahlara bir daha dönmemek üzere sıdk ile tövbe etmektir.[20] Bilindiği gibi tövbenin sahih ve sâdık olabilmesinin bazı şartları vardır. Bunlar yerine getirildiği vakit tövbe makbul hale gelir.

16 Dervişzâde, a.g.e., vr. 3b-4a; Münib, a.g.e, s. 16.

17 Diğerleri şunlardır: Terk-i itiraz, devâm-ı vudû, halvet, devâm-ı savm, devâm-ı sükût, devâm-ı zikir ve nefy-i havâtırdır. Bk. İsmail Hakkı Bursevî, Risâle fi Şerhi'l-Usûli's-Semâniye, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 1372, vr. 10b-21b.

18 Bursevî, a.g.e., vr. 10b.

19 Muhammed b. Abdullah Hânî, Âdâb (trc. Ali Hüsrevoğlu), İstanbul: Erkam Yayınları, 1985, s. 27.

20 Hâdimî, a.g.e., vr. 48b; Dervişzâde, a.g.e., vr. 4a.

Bunlardan ilki, günahla geçen vakte tam olarak pişmanlık duymaktır. İkincisi, yüzünü derhal günahtan salâha ve felâha çevirmek ve bu konuda azimli olmaktır. Üçüncüsü ise içerisinde bulunduğu "*vakit*" de dâhil olmak üzere gelecekte bir daha günah işlemeyeceğine ve eski durumuna düşmeyeceğine dair kesin olarak niyet etmektir.[21]

Dervişzâde'nin kaydettiğine göre tövbe, "farz-ı ayn"dır. Tövbenin son merhalesi olan "inâbe" ise, Allah rızasını, muhabbetini ve gayb ilmini talep eden kimse içindir. Böyle bir kimsenin masiyetleri terk etmiş olması gerekir.[22]

Dervişzâde'nin oğlu Mehmed Münib Efendi'nin kaydettiğine göre tövbe ve inâbe sahiplerinin, "üzerinde hakkı bulunanlar ile helalleşmek", "mezâlimi reddetmek (ki bu da sahip olduğu tüm haksız kazançları "aynî" veya "nakdî" olarak, ne şekilde elde edildiyse, eksiksiz bir şekilde iâde etmekle mümkündür)" ve "hasımları ile râzılaşmak" gibi başkaca yapması gereken hususlar vardır.[23]

Muhammed b. Abdullah Hânî, tövbeyi müridin nefsiyle olan edepleri arasında birinci sırada "sıdk"ı, ikinci sırada "tövbe"yi zikreder.[24] Hâdimî'nin, "sâdık tövbe" şeklinde ileri sürdüğü bu şart, adı geçen mutasavvıf tarafından iki ayrı madde halinde ele alınmış ve müridin nefsiyle olan edepleri arasında kaydedilmiştir.

3)Sünnete Tam Bağlılık: Hâdimî'ye göre Nakşibendîliğin üçüncü şartı, sünnete tam bağlılıktır.[25] Sünnete tam bağlılık ile sünnîlik arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Bu sebeple olmalıdır ki Hâcegân ekolü İslamiyetin sünnî yorumunu benimsemiş ve bu özelliğini daima muhafaza etmiştir. Tarikat silsilesini – birçok tarikatın aksine– Hz. Ali'ye değil de Hz. Ebû Bekir'e dayandırmış olması, bu ekolün sünnete ve sünnîliğe verdiği önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nakşibendîliğin

21 Dervişzâde, vr. 4a; Münib, a.g.e., s. 19; Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1991, s. 486.
22 Dervişzâde, a.g.e., vr. 4a.
23 Münib, a.g.e, s. 20-21.
24 Hânî, Âdâb, s. 122-127.
25 Hâdimî, a.g.e., vr. 48b; Dervişzâde, a.g.e, vr. 4b.

önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1489) da tasavvuf yolunda ilerlemenin ehl-i sünnet inancıyla mümkün olduğu görüşündedir. Dervişlerine itikadları sorulduğunda ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadında olduklarını açıkça ifade etmelerini istediği rivayet edilir. Nakşibendîlerin bu yapısı sonraki dönemlerde de devam etmiştir.[٢٦]

Hâdimî'nin sünnete tam olarak bağlanmayı, Nakşbendîliğin şartı olarak zikretmesi bu geleneği temsil ettiğini gösterir. O, her hâlükârda sünnete tam bir bağlılığı tarikatın esası olarak değerlendirmiştir.[27]

Hâdimî'den yaklaşık bir asır sonra vefat eden Nakşî şeyhi Muhammed b. Abdullah Hânî de Nakşibendîliğin esasının, zinet ve süsünün sünnet-i seniyye olduğunu ifade etmiştir.[28] Bu hassasiyetin günümüz Nakşibendiyye müntesipleri tarafından da sürdürülmesi, geleneğin devam ettiğini gösterir.

d)**Azîmetle Amel Etmeye Özen Göstermek**: Hâdimî'ye göre, Nakşbendîliğin dördüncü şartı, azîmetle amel etmektir.[29] Hâdimî'den önce de Hâcegân ve Nakşbendî meşâyıhının düşünce dünyasında İslamiyet'in emir ve yasaklarına bağlı olmanın yanı sıra ruhsatlarla değil, azimetle amel etmenin önemli bir yer tuttuğu görülür. Meselâ, Necdet Tosun'un kaydettiğine göre, Abdülhâlık Gucdevânî rüyasında Bahâeddin Nakşbend'e: "Daima ayağı şeriat ve istikamet seccâdesine koymak, azîmet ve sünnetle amel etmek, ruhsat ve bid'atten uzak durmak gerekir" diye tavsiyede bulununca, Hâce Nakşibend, azimetle amel etmek için cehrî zikri terkedip hafî zikre yönelmiştir. Emîr Külâl de ruhsatlardan uzak durmayı ve güç yettiği ölçüde azimetle amel etmeyi tavsiye etmiş ve hatta ruhsatla amel etmenin zayıf insanların işi olduğunu söylemiştir.[٣٠]

Hâdimî'ye göre de Hak yolunun yolcusu, her amelin azîmetini tercih etmeli ve hatta bunu kendisine "vâcib" kılmalıdır. Sâlik,

26 Necdet Tosun, a.g.e., s. 341-342.
27 Dervişzâde, a.g.e., vr. 4a; Münib, a.g.e., s. 22-23.
28 Hânî, Âdâb, s. 28.
29 Hâdimî, a.g.e., vr. 48b; Dervişzâde, a.g.e., vr. 4b.
30 Necdet Tosun, a.g.e., s. 340-341.

zarûret dışında azîmeti terketmemeli, farzlar ve nâfileler husûsunda ruhsatla amel etmeyi kendisine "yasak" kılmalı ve zarûret olmadıkça da ona yaklaşmamalıdır.[31] Ayrıca ibâdet, muâmelât ve âdetlerde, ehl-i sünnet âlimlerinin ittifâk ettikleri hususları yapmalıdır.[32]

Dervişzâde'ye göre ruhsatla amel etmek, tarikat amellerinden değildir. Çünkü tarikat, Allah'a yaklaşmak için tutulan bir yoldur. Ruhsatla Allah'a yaklaşmak (*takarrub*) mümkün değildir. Zira ruhsatla amel, iman zayıflığını ve ubudiyete özensizliği doğurur. Öte yandan Allah'a yakınlık iman ziyadesi ve yakîn kuvveti ile olur. Bu da ancak azimetle amel etmek ve kâmil bir ubûdiyetle mümkün görülmüştür. Bu nedenle, Nakşibendiyye tarikatında sâlik ruhsatla değil, azimetle amel etmelidir.[33]

Allah'a vuslat konusunda azîmet kabul edilen şeylerden ilki, sâlikin mücâhede ve riyazat ile dünya sevgisini terk etmesi ve tamamen hatırdan çıkarmasıdır. Çünkü dünya sevgisi seyr u sülûke mânidir. Yani dünya sevgisi kalpte olduğu müddetçe Allah'a vuslat mümkün değildir. Kalbinde dünya sevgisi bulunan bir sâlikin yapmış olduğu iyi ameller de Allah katında hüsn-i kabûl görmez. Hâdimî'ye göre dünya sevgisinin pek çok zararı vardır.[34]

Allah'a vuslat konusunda azîmet kabul edilen şeylerden ikincisi, uzleti tercih etmektir. Bu konuda "Kanaat rahat, uzlet ibadettir"[35] hadisinin muktezâsıyla amel edilir. Ayrıca Cuma namazı ve cemaatle namaz hariç, mümkün olduğu kadar insanlarla ihtilattan kaçınmak gerekir. Sâlik uzlette iken, farzları, vâcipleri, müekked ve revâtib sünnetleri uyguladıktan sonra, şeyhinin vermiş olduğu zikir ve murâkabeyi yerine getirir. Bu şekilde zikir melekesi sâlikin kalbinde hâsıl olunca, diğer bütün amel ve tâatı yerine getirebilir hale gelir. Uzlette iken sâlikin kalbine herhangi bir futûr gelirse, namaz kılıp Kur'an tilâvet ederek

31 Münib, a.g.e., s. 26.
32 Hâdimî, a.g.e., vr. 48b; Dervişzâde, a.g.e., vr. 5a; Münib, a.g.e., s. 31-32.
33 Dervişzâde, a.g.e., vr. 5ab.
34 Hâdimî, a.g.e., vr. 49b; Münib, a.g.e., s. 84-85.
35 Benzer hadisler için bk. Buhârî, Rikâk 34; İbn Mâce, Fiten 13.

veya sesli zikir yaparak kalbindeki futûru uzaklaştırmaya çalışır.[36] Yine de başarılı olamazsa "*hatm-i hâcegân*" denilen vird-i şerifi okur.[37] Tam bir ihlasla buna devam edildiğinde hâcegân-ı tarikat ve pîrân-ı hakîkat olan zevâtın kudsî ruhaniyetlerinin ve mânevî feyzlerinin bereketiyle, sâlikin kalbine ârız olan fütûr ve gaflet derhal zâil olur ve böylece kalpte tasfiye gerçekleşir.

e) **Münker ve Bid'atlerden Uzak Durmak**: Hâdimî'ye göre, Nakşbendîliğin beşinci şartı, münker ve bid'atlerden kaçınmaya ihtimâm göstermektir.[38] Yani haram, mekruh ve şüpheli şeylerden uzak durmaktır. Bunların âdet ya da ibâdette olması arasında bir fark yoktur. Zira Hz. Peygamber (s.a.), "Her bid'at sapıklıktır" buyurarak İslam'a aykırı hususlardan sakındırmıştır.[39]

f) **Nefsin Hevâ ve İsteklerinden Uzaklaşmaya Gayret Etmek**: Hâdimî'ye göre, Nakşibendîliğin yedinci şartı, nefsin hevâ ve heveslerinden uzaklaşmaktır.[40] Aslında sâlik olsun ya da olmasın her müslümanın yapması gereken şey, mübah da olsa nefsin heva ve heveslerinden, şeriate ve tarikata göre hoş karşılanmayan şeylerden uzaklaşmaya çalışmaktır. Çünkü bu tür işleri yapan bir kimse, süflî tabiat hapsinde tutulmuş ve zulmânî unsurlarla kuşatılmış haldedir. Bu nedenle, ruhânî âlemlere yükselip ilâhî nurlarla aydınlanamaz.[41]

36 Münib, a.g.e., s. 79-92.

37 Hatm-i hâcegân, Nakşbendîlikte toplu olarak icrâ edilen bir zikir ve duâ biçimidir. Umûmiyetle Pazartesi ve Cuma geceleri tertip edilir. Hatm-ı hâcegân şu şekilde yapılır: Mecliste bulunanlar önce ellerini kaldırır ve "Allahümme yâ fâtiha'l-ebvâb ve yâ müsebbibe'l-esbâb ve yâ mukallibe'l-kulûbi ve'l-ebsâr ve yâ delile'l-mütehayyirîn ve yâ ğayâse'l-müsteğîsîn, eğısnî. Tevekkeltü aleyk yâ Rab ve fevvaztü emrî ileyk, yâ fettâh yâ vehhâb yâ bâsit ve sallallâhü alâ hayr-i halkıhı Muhammedin ve âlihî ve sahbihi ecmaîn" diyerek duâ ettikten, yedi (7) defa besmele ile birlikte Fâtiha sûresini okuduktan ve Hz. Peygamber için de yüz (100) kerre salâvât-ı şerîfe getirdikten sonra, yetmiş dokuz (79) kerre besmele ile birlikte "İnşirâh" sûresini okurlar. Arkasından toplam 1001 adet "İhlâs" suresi okunur. Bundan sonra tekrar başa dönerek, yedi (7) kerre Fâtiha-i şerîfe okunur, yüz (100) kerre de salavât-ı şerîfe getirilir. Sonra meclistekilerden biri bir aşr-ı şerîf okur ve eller kaldırılıp Allah'dan ne murad varsa talep edilir ve bu şekilde hatm-i hâcegân tamamlanmış olur. Hatm-i hâcegândan sonra tatlı bir şey yemek âdettendir. bk. Hâdimî, a.g.e., vr. 49b; Münib, a.g.e., s. 93; Nurullah Bahâî, Risâle-i Bahâiyye, İstanbul 1328, s. 91; Necdet Tosun, a.g.e., s. 321; Uludağ, a.g.e., s. 477.

38 Hâdimî, a.g.e., vr. 48b; Dervişzâde, a.g.e., vr. 5a.

39 Münib, a.g.e., s. 24.

40 Hâdimî, aynı yer; Dervişzâde, aynı yer; Münib, a.g.e., s. 25.

41 Dervişzâde, aynı yer.

g) **Kötü Alışkanlıkları Terk Etmek**: Hâdimî'ye göre Nakşibendîliğin yedinci şartı, manevî necaset olarak kabul edilen kötü sıfat ve alışkanlıklardan sakınmaktır.[42] Bunlar, bozuk akîde, günah işleme, tövbeyi terk etme, farz, vâcip ve sünnetleri gaflet, kibir, hased, düşmanlık ve riyâset sevgisiyle yerine getirme; yaptığı amelde gösteriş, kendini beğenme, yağcılık, cimrilik, hırs, tama', haramlara meyil ve muhabbet gibi kötü sıfatlardır. Bunları terk etmeyen sâlikin hak yolunda ilerlemesi mümkün değildir. Bütün bu kötü sıfatlar, yukarıda da ifade edildiği gibi, mânevî necâset hükmünde olduğundan sâlikin felâha ve başarıya ulaşabilmesi için nefsini bunlardan sakınarak arıtması (*tezkiye*) gerekir.[43]

h) **Güzel Ahlâk Sahibi Olmak**: Hâdimî'ye göre Nakşibendîliğin sekizinci şartı, kötü sıfatlardan kurtulduktan ve nefsi tezkiye ettikten sonra güzel ahlâk ile ahlâklanmaktır.[44] Hilim, tevâzû, yumuşaklık, tebessüm; sözü sohbeti tatlı olmak, özellikle kendisine zulmetmiş olan için affedici ve ihsan sâhibi olmak, öfkeyi yenmek, özellikle alâkayı kesenler için sıla-i rahimde bulunmak, zayıflara karşı merhametli olmak, büyüklere saygı göstermek, özellikle sâlih ihvâna karşı hizmet etmek gibi hasletler, güzel ahlâk örnekleridir.[45] Hâdimî'ye göre Nakşibendîliğin şartları özetle bu şekildedir.

Hâdimî'ye göre Nakşibendîlikte sâliki terbiye için iki yol vardır: Bunlardan ilki, ism-i zât (Allah lafzı) ile zikir ve murâkabe yapmaktır. İkincisi ise nefy ü isbât yani "lâ ilâhe illallâh" kelimesiyle yapılan zikirdir. Hâdimî, zikir konusunda bir mürşide ve sâlih bir arkadaşa mutlaka ihtiyaç bulunduğunu söyler. [46]

İsm-i zât (*Allah*) ile yapılan zikir, cezbe ve muhabbet ehli ile aşk ve marifet ashabı için daha kolay ve maksûda daha çabuk ulaştırıcıdır.[47] Çünkü, cezbe ehlinin kalpleri beşerî alâka ve dünyevî haller ile kayıtlı değildir. İsm-i zâtı zikrederken kendilerine

42 Hâdimî, aynı yer; Dervişzâde, a.g.e., vr. 6a.
43 Hâdimî, aynı yer; Dervişzâde, a.g.e., vr. 6ab; Münib, a.g.e., s. 32-33.
44 Hâdimî, aynı yer; Dervişzâde, aynı yer.
45 Hâdimî, aynı yer; Münib, a.g.e., s. 34-35.
46 Hâdimî, a.g.e., vr. 49a; Dervişzâde, a.g.e., vr. 10a; Münib, a.g.e., s. 60.
47 Hâdimî, aynı yer; Dervişzâde, a.g.e., vr. 9a.

herhangi bir futûr gelmediği gibi, futûr doğuracak düşüncelerden de uzaktırlar. Bu yüzden kısa sürede kolayca vuslata ererler.

Cezbe ehli olmayan sâliklere gelince, onların nefy ü isbât (*lâ ilâhe illallâh*) yoluyla zikretmeleri daha uygundur.[48] Çünkü, onların kalpleri dünyevî alâkalarla kayıtlı olduğundan, bu alâkalardan kurtulmaları için nefy ü isbâta muhtaçtırlar. Zikir ve murâkabe esnâsında sâlik, istihlâk ve fenâ duygusunu yerleştiren "*lâ ilâhe*" kelimesinin feyz kaynağı olan mânâlarını düşündükçe, mukayyed bulunduğu beşerî engellerden kurtulur ve "*illallâh*" kelimesinin mânâsını tefekkür ederek de Allah'dan başka her şeyin fânî olduğu düşüncesi kendisinde yerleşir. Böylece kalbindeki beşerî alâkaları ortadan kaldırıp kurbiyyet menzillerine yükselerek fenâya erer. Hâsılı, ism-i zât, mâsivâdan soyutlanmış (mücerred) olanların; kelime-i tevhid ise mâsivâ ile kayıtlı (mukayyed) bulunanların zikridir.[49]

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Hâdimî, tarikatın inceliklerine dair verdiği bilgilerle, zâhir ve bâtını dengede tutan bir âlim ve mutasavvıf olduğunu ortaya koymuştur. Nakşibendîliğin bilinen usûl ve esaslarından ziyâde kendi döneminin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak bazı şartlar ileri sürmüş ve tarikat erbâbının bunlara riayet etmesini istemiştir. Bu durum, onun diğer usûl ve esasları göz ardı ettiği anlamına gelmez. Zira, onun da kaydettiği gibi, bütün usûl ve esasların ulaştırmak istediği nihai hedef ubûdiyettir.

48 Dervişzâde, a.g.e., vr. 11a.
49 Münib, a.g.e., s. 63-64.